

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Sharqshunoslik. Востоковедение. Oriental Studies

SHARQSHUNOSLIK
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ
ORIENTAL STUDIES

Jurnal websayti:

<https://orientalstudies.uz/index.php/os>

MARKAZIY OSIYONI TADQIQ ETISHNING NAZARIY JIHA TLARI

Yulduz Kushanova*Iqtidorli talabalarning ilmiy-tadqiqot faoliyatini**tashkil etish bo'limi, bosh mutaxassis,**Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti**Toshkent, O'zbekiston**Email: yu.razikova@mail.ru*

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, O'rta Osiyo, Ichki Osiyo, Katta Markaziy Osiyo, Kaspiy dengizi mintaqasi.

Annotatsiya: Mazkur maqolada Markaziy Osiyoning zamonaviy tarixi ingliz, amerika, nemis va fransuz olimlarining ilmiy tadqiqotlari orqali tahlil qilingan.

Markaziy Osiyo taraqqiyotiga oid so'nggi yillarda ko'plab xorijiy, birinchi navbatda fransuz tilida nashr etilgan asarlar bo'lishiga qaramay, bu mavzu shu nuqtai nazardan o'rganilmagan va keyingi yillarda chop etilgan nashrlar yoritilmagan. Maqolaning mavzusini tanlashni dolzarblashtiradigan yangi Yevropa Ittifoqi strategiyasini ishlab chiqish arafasida.

Tanlangan asosiy usul tarixiy, muammoli-xronologik va qiyosiy yondashuv bo'lib, Markaziy Osiyo mamlakatlari va Fransiya o'rtasidagi munosabatlarga oid nazariy yondashuv va tushunchalar evolyutsiyasini kuzatish, ularning har bir bosqichidagi o'ziga xoslik va farqlarini aniqlash imkonini beradi.

Fransiya-Markaziy Osiyo munosabatlariga oid xorijiy va mahalliy adabiyotlar tahlili so'nggi o'n yilliklarda Markaziy Osiyo respublikalari va Fransiyaning ilg'or texnologiyalar, energetika, madaniyat, ilm-fan, ta'lim sohalarida keng ko'lamli sarmoyaviy hamkorlikni rivojlantirishga o'zaro qiziqishlari ortib borayotganini ko'rsatdi. 2018-yildagi nashrlar Yevropa Ittifoqining Markaziy Osiyo bo'yicha yangi

strategiyasida ko‘zda tutilgan vazifalarga urg‘u berilgan holda ikki tomonlama munosabatlarning aniq yo‘nalishlari, tendensiyalari va muammolarini rivojlantirishga bag‘ishlangan.

THEORETICAL ASPECTS OF CENTRAL ASIA RESEARCH

Yulduz Kushanova

*Research activities of talented students
organizational department, chief specialist,
Tashkent State University of Oriental Studies
Tashkent, Uzbekistan*

ABOUT ARTICLE

Key words: Central Asia, Middle Asia, Inner Asia, Great Central Asia, Caspian Sea region, economic interests, partnership, “soft policy”..

Abstract: This article analyses modern history of Central Asia by scientific researches of English, American, German and French scholars. Despite many foreign, primarily French, works on the problems in development of Central Asia published in recent years, this topic has not been studied from this perspective and did not cover publications published in recent years. In anticipation of the development of a new EU Strategy which actualizes the choice of the topic of the article.

The main method was chosen historical, problem-chronological and comparative approach which allowing to trace the evolution of theoretical approaches and concepts on the relationship between the countries of Central Asia and France, to identify their features and differences at each stage of their development.

An analysis of foreign and local literature on French-Central Asian relations showed an increase in the last decades of the mutual interest between the Central Asian republics and France in the development of full-scale investment cooperation in the areas of advanced technology, energy, culture, science and education. The publications of 2018 year are devoted to the development of specific directions, trends and problems in bilateral relations with an emphasis on the tasks forecasted in the new EU Strategy for Central Asia.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Юлдуз Кушанова

*Научно-исследовательская деятельность талантливых студентов
организационный отдел, главный специалист,
Ташкентский государственный университет востоковедения
Ташкент, Узбекистан*

О СТАТЬЕ

Ключевые слова:

Центральная Азия, Средняя Азия, Внутренняя Азия, Большая Центральная Азия, регион Каспийского моря, «мягкая политика», экономические интересы, партнерство.

Аннотация: В данной статье проанализированы современная история Центральной Азии с помощью научных исследований английских, американских, немецких и французских ученых.

Несмотря на множество изданных в последние годы зарубежных, прежде всего французских, работ по проблемам развития Центральной Азии, данная тема не была изучена именно в таком ракурсе и не охватывала изданные в последние годы публикации. В преддверии разработки Новой Стратегии ЕС, что актуализирует выбор темы статьи.

Основным методом избран исторический, проблемно-хронологический и компаративный подход, позволяющий проследить эволюцию теоретических подходов и концепций по взаимоотношениям стран Центральной Азии и Франции, выявить их особенности и различия на каждом этапе их развития.

Анализ зарубежной и местной литературы по француско-центральноазиатским отношениям показал нарастание в последние десятилетия взаимного интереса республик Центральной Азии и Франции к развитию полномасштабного инвестиционного сотрудничества в сферах передовых технологий, энергетики, культуры, науки и образования. Публикации 2018 года посвящены разработкам конкретных направлений, тенденций и проблем в двусторонних отношениях с акцентом на задачах, прогнозируемых в новой Стратегии ЕС по Центральной Азии.

KIRISH

Markaziy Osiyo mintaqasi jahon taraqqiyotining muhim markazlaridan biri hisoblanadi. Uzoq yillar davomida mazkur mintaqaning tarixiy va geografik ahamiyati e'tibordan chetda qolgan bo'lsa-da Markaziy Osiyoda sobiq SSSRdan ajralib o'z mustaqilligini qo'lga kiritgan besh respublikaning vujudga kelishi turli tadqiqotchilar uchun mintaqani qaytadan kashf etish jarayonini boshlab berdi. Jahon Markaziy Osiyoning zamonaviy tarixini mustaqil ahamiyatga ega tadqiqot obyekti sifatida o'rganmoqda. Zero, Markaziy Osiyoda jo'g'rofiy-siyosiy joylashuv, umumiy din, o'zaro o'xshash tillar hamda qarindosh xalqlar madaniyati tutashgan mushtarak rishtalar mavjud.

Markaziy Osiyoni zamonaviy tarixini tadqiq etishda turli xil omillar ustuvor o'rin egallaydi. Bular jumlasiga ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy, geografik va geosiyosiy omillarni alohida keltirish mumkin. Tabiiyki, bunday nuqtai-nazar Markaziy Osiyoning o'ziga xos xususiyati bilan chambarchas bog'liq. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev "Markaziy Osiyo: yagona tarix va umumiy kelajak, barqaror rivojlanish va taraqqiyot yo'lidagi hamkorlik" mavzusidagi xalqaro

konferensiyada bu masalaga alohida urg'u berib shunday degan edi: "Bizning mintaqamiz xalqlarini ming yillik qardoshlik va yaxshi qo'shnichilik rishtalari bog'lab turadi. Bizni tarix, umumiy madaniyat va an'analar birlashtiradi. Yevroosiyoning yuragida joylashgan mintaqamiz Yevropa va Yaqin Sharq, Janubiy va Sharqiy Osiyoni bog'lovchi ko'prik bo'lib, Rossiya va Xitoy singari yirik davlatlar bilan chegaradoshdir. Mintaqamiz tabiiy resurslarga boy, bu yerda ko'plab mamlakatlar va butun mintaqalar rivojiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatgan noyob madaniyat va taraqqiyot salohiyati mavjud".

Alohida qayd etish lozimki, Markaziy Osiyo tarixi ayrim tarixiy tadqiqotlarda "sovet O'rta Osiyosi" deb nomlangan o'rinsiz yondashuvlar bilan ko'rsatib o'tilgan. Ayni shu ma'noda Markaziy Osiyo tarixini yangi jihatlarini xolis va haqqoniy yoritish jarayonida G'arb tarixshunos olimlari, tadqiqotchilari va soha vakillarining o'ziga xos ilmiy yondashuvlari va qarashlarini o'rganib chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Jumladan, Markaziy Osiyo tarixini o'rganish ishlarini katta qiziqish bilan sinchiklab ko'zdan kechirishda quyidagi manbalar o'rganilishi lozim deb hisoblaymiz:

-Humboldt, A. de. *Asie Centrale. Recherches sur les chaines de montagnes et la climatologie compare.* - Paris, 1843. P. 649.

-History of Civilizations of Central Asia. UNESCO. 1992-2005.

-Arnold J. Toynbee. *A study of history.* Oxford University Press. 1934. P. 484.

-Peter B. Golden. *Central Asia in world history.* Oxford University Press. 2011. P. 178.

-Reinhard Krumm. *Central Asia: The struggle for power, energy and human rights.* January 2007. *Compass* 2020. P. 20.

-Central Asian sources and Cenral Asian researches. Edited by Johannes Reckel. *Göttinger Bibliotheksschriften Band 39.* P. 231.

Quyida ushbu manbalarning har biriga alohida to'xtalib o'tamiz:

Markaziy Osiyo siyosiy va iqtisodiy jihatdan eng qadimgi davrlardan Yevropa bilan bog'langan. Ayniqsa, Aleksandr Makedonskiy, Salavkiylar, Yunon-Baqtriya hamda Parfiya podsholigi boshqaruvi davrida aynan shunday mustahkam aloqalar o'rnatilgan va rivojlangan. Shuni alohida qayd etish lozimki, "Markaziy Osiyo" atamasi ham ilk bor G'arb manbalarida uchraydi. Jumladan, bu atama birinchi bor ilmiy doirada nemis olimi Aleksandr fon Gumboldt tomonidan "Markaziy Osiyo: tog' tizmalarini tadqiq etish va iqlimlarini taqqoslash" nomli asarda ishlatilgan. Mazkur asar uch jildda 1843 yilda Parijda chop etilgan bo'lib, unda muallif Markaziy Osiyoning tog' tizmalari, iqlimi va geografik joylashuvini o'rgangan holda uni alohida mintaqa sifatida ta'riflaydi. 1829 yilda A. Gumboldt Markaziy Osiyo orqali Ural tog'lari, Kaspiydan Xitoy chegarasida joylashgan Oltoy tog'lari bo'ylab ekspeditsiya uyushtiradi. A. Gumboldtning tavsifiga ko'ra, Markaziy Osiyo hududi Osiyo qit'asining markazi hisoblanib, u sharqda Shimoli-g'arbiy Manchjuriyaning Buyuk Shingan tog'lari, g'arbda Kaspiy dengizining platosi bilan chegaradosh. Ushbu tavsif rus, nemis, ayniqsa, Rixtgofen singari boshqa geograflar tomonidan ham ilmiy atama sifatida ishlatilib, keyinchalik Markaziy Osiyo Tibet, Pomir, Oltoy va Buyuk Shingan tog'lari o'rtasidagi hudud sifatida qaraldi. Bundan shuni tushunish mumkinki, A. Gumboldtning Markaziy Osiyoga doir tarixiy qarashlarida bu mintaqa geografik mezonlarga ko'ra tadqiq etiladi. Shu boisdan ham Markaziy Osiyo uzoq vaqt mobaynida geografik atama sifatida qo'llanilib kelindi. Bir qator manbalarda Markaziy Osiyo geografik jihatdan kengaytirilgan tarzda ko'rsatib o'tiladi. Ayniqsa, UNESCO tomonidan nashr etilgan "Markaziy Osiyo sivilizatsiyalari tarixi" deb nomlangan kitob Markaziy Osiyoni ulkan sivilizatsiyalar chorrahasiga aylangani hamda jahon taraqqiyotiga beqiyos hissa qo'shigani xususida so'zlaydi. Mazkur asar olti jilddan iborat bo'lib, unda Markaziy Osiyoda eng qadimiy davrlardan hozirgi davrgacha bo'lgan sivilizatsiyalar tadqiq etilgan. Shu bilan birgalikda, mazkur asarda Markaziy Osiyo mintaqasi yunonlar, rimliklar, arablar, eronliklar, xitoylar tomonidan Movaraunnahr, Transaksoniya, G'arbiy o'lka, Turkiston, Turon, Ichki Osiyo singari

atamalar bilan nomlanib, uning hududi G'arbiy Xitoy, Mo'g'uliston, Shimoliy Hindiston, Pokiston va Rossiyaning Sibir o'lkasi janubiy qismiga borib tutashadi. Biroq, mintaqa ba'zan sobiq SSSR doirasida to'rt respublikaga ajratilgan holda "O'rta Osiyo" nomi ostida geografik kichraytirilganligini ham ko'rish mumkin. Biroq, bizning fikrimizcha, bunday yondashuv Markaziy Osiyoni diniy, etnomadaniy, lingvistik va boshqa xususiyatlarini tamoman inkor etishga olib keladi. Mintaqa qanday talqin etilishidan qat'iy nazar uning xalqaro miqyosdagi roli va o'rni nihoyatda katta. Ingliz olimi, mashhur "Tarixni anglash" asari muallifi Arnold Toynbi o'z asarida "Markaziy Osiyo turli xil qudratli imperiyalar to'qnashgan hududda joylashgani va mintaqaning tarixiy ahamiyati uning joylashgan o'rni bilan belgilanishi"ni yozib qoldiradi.

Markaziy Osiyoning jahon tarixiy jarayonlaridagi ishtirokini o'rganishda amerikalik olim Peter Golden tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar tadqiqotlar sifatini yanada boyitadi. Peter Goldenning ilmiy nazariyalarida Markaziy Osiyo jahon tarixida o'zining qonuniyatlari bilan shakllangani e'tirof etilib, turli-tuman o'lchovlarga ko'ra unga kengroq nazar tashlash lozim. Xususan, Peter Golden "Jahon tarixida Markaziy Osiyo" nomli kitobida Markaziy Osiyoga buddizm, zardushtiylik, yahudiy, xristian va musulmon dunyosining diniy, etnik, siyosiy va madaniy ko'prigi sifatida qarab, unga Yevroosiyoning "heartland" yoki "tayanch nuqtasi" deya ta'rif beradi. Uning yozishicha, Markaziy Osiyo mintaqasi Osiyoning g'arbida joylashgan, uni tarixan G'arbiy Turkiston, hozirgi mustaqil besh davlatni esa G'arbiy Markaziy Osiyo deb atash o'rinli bo'ladi. Darhaqiqat, Peter Bolden nazariy qarashlari tarixiy jihatdan bir qancha asoslarga ega, ammo hozirgi holatda uni Osiyoning g'arbida emas, balki aynan markazida joy olganini hisobga olgan holda Markaziy Osiyo so'zini o'z o'rnida qoldirish maqsadga muvofiqdir.

Markaziy Osiyoning zamonaviy tarixiy jihatlarini yoritishda faqatgina geografik, umumiy din va madaniyat, sivilizatsiya hamda tarixiy ildizlar bilan cheklanmaslik zarur. Boisi yuqoridagi sanab o'tilgan ildizlar o'zaro zanjir singari bog'langan bo'lib, Markaziy Osiyoning bir davlatida sodir bo'lgan ma'lum bir jarayon boshqasiga ta'sir etmasdan qolmaydi. Boshqacha aytganda, mintaqa aynan mana shu omillar vositasida bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Biroq, yana bir muhim jihatni e'tibordan qoldirib bo'lmaydi. Ya'ni mintaqani geosiyosiy va geoiqtisodiy tendensiyalar, shuningdek mintaqaviy xavfsizlik majmui nazaridan anglash lozim. Xuddi shu jihatdan Markaziy Osiyoda AQSH, Rossiya va Xitoy singari yetakchi kuch markazlari hamda Hindiston, Pokiston, Eron, Turkiya va boshqa mintaqaviy davlatlarning o'z geosiyosiy va geoiqtisodiy manfaatlarini izlashi tabiiy jarayondir. Qo'shimcha ravishda aytganda, Afg'onistonni ham mazkur mintaqaning tarixiy ajralmas qismi sifatida qarash bo'yicha umumiy va o'xshash yondashuvlar ko'plab topiladi.

Darhaqiqat, Markaziy Osiyoni keng va boy, ko'p jihatdan o'ziga xos tarixini o'rganish unda yuz berayotgan murakkab jarayonlarni tushunishga va istiqbolni baholashga imkon beradi. Nemis olimi Reynard Krumning fikriga ko'ra, Markaziy Osiyoda o'ziga xos kuchlar dilemmasi mavjud bo'lib, Markaziy Osiyo davlatlari belgilaydigan yo'l butun jahon va mintaqa jarayonlariga o'zining ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi. Shuningdek, nemis olimi mintaqaga turli tomonlama ta'rif berishda hozirda aynan geosiyosiy omil kengroq va ustunroq ahamiyatga ega, degan nazarni ilgari suradi. Bugungi kunda Markaziy Osiyoda bo'layotgan jarayonlarni tahlil qilgan holda hamda buni tarixiy ko'rinishlarini tadqiq etish mobaynida aynan olim Reynard Krumning ilgari surgan fikrlariga ko'p jihatdan qo'shilish mumkin.

O'z-o'zidan ravshanki, Xitoy, Hindiston va Pokistonning jadal sur'atlarda rivojlanayotgan iqtisodiyoti shu sur'atlarni saqlash uchun yangi energiya manbalarini topishi zarur. Bunday manbalarni ular amalda faqat Markaziy Osiyoda topishlari mumkin. Bu uch davlat jahon iqtisodiyoti va xalqaro

hayotda strategik rol o'ynashini hisobga olsak, Markaziy Osiyo mamlakatlari o'z neft va gaz zaxiralarini qanday tasarruf etishi olamshumul ahamiyat kasb etadi.

Dunyo va mintaqa miqyosidagi yetakchi davlatlar Markaziy Osiyoga nisbatan olib borayotgan siyosat bugungi kunda ko'p jihatdan yuqorida zikr etilgan holat bilan belgilanadi.

So'nggi yillarda mintaqa salmoqli moliyaviy investitsiyalar obyektiga aylanib bormoqda. Amerikalik yetakchi tadqiqotchilarning ma'lumotlariga ko'ra, 1992-2000 yillarda Markaziy Osiyo mamlakatlari iqtisodiyotiga 50 milliard AQSH dollari miqdorida chet el investitsiyalari jalb qilingan bo'lsa, keyingi to'rt yil ichida shu davlatlarga amalga oshirilgan to'g'ridan-to'g'ri chet el investitsiyalari (FDI)ning o'zi 17,1 milliard dollarni tashkil etdi.

Bugungi kunda Markaziy Osiyoga jalb qilinayotgan mablag'lar umumjahon mezonlariga ko'ra ham ancha salmoqlidir. Bu mintaqaning barqaror rivojlanishidan va boshlangan loyihalar muvaffaqiyatli amalga oshirilishidan hamda jahon hamjamiyatining manfaatdorligi oshib borayotganidan dalolat beradi. Markaziy Osiyoga ham o'sib borayotgan, istiqbolli va qamrovli bozor, ham strategik jihatdan muhim xom ashyo manbai sifatida qaralmoqda.

Tadqiqotchilar va tahlilchilarning tasdiqlashicha, Markaziy Osiyo mintaqasi Osiyo savdo yo'llari chorrahasi sifatidagi o'zining tarixiy ahamiyatini tiklamoqda. To'g'ri, an'anaviy savdoda dengiz transporti hal qiluvchi rol o'ynamoqda va kelajakda ham o'ynaydi.

Ayni paytda Markaziy Osiyoda temir yo'l va avtomobil transporti samaradorligining oshishi, aviatsiya aloqalarining rivojlanishi transport marshrutlari tizimida mintaqaning raqobatbardoshligi oshishiga olib kelmoqda. Bundan tashqari, iqtisodiy aloqalarning telekommunikatsiyalar va axborot texnologiyalari rivojlanishi bilan bog'liq yangi shakllari dengiz yo'llariga ehtiyoj sezmasdan, eng qisqa, to'ppa-to'g'ri yo'llardan o'tmoqdadir. Demak, ular muhim iqtisodiy markazlar - Yevropa va Osiyo-Tinch okeani mintaqasini birlashtirib, Markaziy Osiyo orqali o'tmoqda.

Markaziy Osiyo davlatlari hududida Buyuk Ipak Yo'lini yangi va zamonaviy loyihalar orqali tiklanayotganligi, bu davlatlarni istiqbolda Yevropa bilan bog'lanishiga va ochiq dengiz yo'lga chiqishga imkoniyat yaratadi.

Yana bir nemis olimi Joannis Rikel o'z tadqiqotida Markaziy Osiyoni Buyuk Ipak Yo'lida joylashgani va bu istiqbolda ham mintaqaga keng imkoniyatlar ochishini yozib o'tadi. J. Rikel madaniy jihatdan Markaziy Osiyoda mustahkam rishtalar mavjudligi, uni bu borada Xitoy, Hindiston va Eron madaniy olamidani farq qilishi to'g'risida ma'lumotlar taqdim etadi. Uning fikriga ko'ra, imperiyalar boshqaruvi va ta'siri davrida o'z madaniy qadriyatlarini saqlab qolgani va bu jarayon hozirgi kunda davom etayotgani Markaziy Osiyoni o'ziga xos xususiyatini belgilab beradi.

Markaziy Osiyo tarixini o'rganish davomida fransuz maktablarining ham olib borgan ilmiy tadqiqotlariga alohida e'tibor qaratish lozim. 1990 yillarning ikkinchi yarmidan va 2000 yillarning birinchi yarmidan boshlab Fransiya Markaziy Osiyo mintaqasida diplomatik ishtiroki va siyosiy faolligini oshirib, Afg'oniston manfaatlarini hisobga olgan holda o'zining iqtisodiy, madaniy va gumanitar maqsadlarini kengaytira boshladi. Markaziy Osiyo atamasini ilmiy tadqiqotning obyekti sifatida o'rgangan dastlabki fransuz olimi Yulius Klaproz hisoblanadi. Markaziy Osiyoni kengroq o'rganish va uni ilmiy jamoatchilikka tanishtirishda esa arxeolog Paul Pelliotning xizmatlari kattadir. U XX asr boshlarida Markaziy Osiyo hududida arxeologik izlanishlar olib borib mintaqaning tarixiy kelib chiqishi xususida batafsil ma'lumotlar yozib qoldiradi. Markaziy Osiyo mamlakatlari o'z mustaqilligini qo'lga kiritgandan so'ng fransuz tadqiqotchilari birinchilardan bo'lib mintaqani izchil o'rganishga kirishdi. Shu maqsadda 1993 yilda Toshkentda "Markaziy Osiyo tadqiqotlari Fransiya instituti"(IFEAC) tashkil etildi. IFEACning asosiy maqsadi mintaqada arxeologiya va turli xil ijtimoiy-gumanitar fanlar (tarix, sotsiologiya, etnologiya, antropologiya, ekonomika, geografiya) bo'yicha tadqiqot olib

borayotgan fransuz va markaziy osiyolik tadqiqotchilarni qoʻllab-quvvatlashdan iborat. Ushbu institut tasarrufida “Cahiers d'Asie Centrale” (Markaziy Osiyo daftarlari) doimiy ravishda nashr etib kelinadi, uning xar bir soni maʼlum fan sohalariga, xalqlarning ijtimoiy hayoti, tarixiga bagʻishlangan. Har bir soni Markaziy Osiyodagi eng muhim tadqiqot mavzusini batafsil oʻrganib chiqadigan tadqiqotchilar tomonidan muvofiqlashtirilgan aniq maʼlumotlarni oʻz ichiga oladi. Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlari (Oʻzbekiston, Qozogʻiston, Qirgʻiziston, Tojikiston, Turkmaniston, shuningdek, Rossiya, Eron va Afgʻonistonning bir qismini) oʻz ichiga olgan fransuz va ingliz tillarida oʻnlab original maqolalarni oʻz ichiga olgan tadqiqotlardan iborat. Ular asosan (tarix, geografiya, arxeologiya, tilshunoslik, sotsiologiya, siyosatshunoslik, antropologiya va etnologiya) fan sohalarini qamrab olgan. Shu bilan birgalikda, mazkur institut Markaziy Osiyoning mahalliy tadqiqot institutlari bilan hamkorlikda ilmiy faoliyatni kengaytirish, ilmiy va ijtimoiy tadqiqot sohasida Fransiya va Markaziy Osiyo mamlakatlari hamkorligini rivojlantirish va boshqa maqsad va vazifalarni amalga oshirishni nazarda tutadi.

Fransuz olimlaridan biri Jorj Vashington universitetining Elliot xalqaro munosabatlar maktabining professori Sebastyan Peyruzning ilmiy ishlari alohida ahamiyatga ega. Fransiyalik olim Markaziy Osiyo mamlakatlarida mustaqillikdan soʻng amalga oshirilgan iqtisodiy-ijtimoiy islohotlarni urbanizatsiya jarayoni hamda tashqi siyosat bilan qiyosiy tahlil qilgan. Bundan tashqari uning ilmiy faoliyati Markaziy Osiyodagi siyosiy tizimlar, iqtisodiy va ijtimoiy muammolar, islom va diniy qarashlar, shuningdek, Xitoy, Hindiston va Janubiy Osiyoga nisbatan Markaziy Osiyoning geosiyosiy holatini oʻrganishni oʻz ichiga olgan.

Professor Sebastyan Peyruz “Fransiya va Markaziy Osiyo” maqolasida taʼkidlaganidek, Fransiyaning Markaziy Osiyo rivojlanishida koʻrsatgan yordami ikki yoʻnalishga asoslangan madaniy hamkorlikka qaratilgan. Birinchi yoʻnalish – Fransuz Alyansi va boshqa madaniy markazlari yordamida fransuz tilini va madaniyatini targʻib qilish boʻlsa, ikkinchi yoʻnalishi – davlat hizmatchilari va ilmiy darajadagi hodimlarning kasbiy salohiyatini oshirishdan iborat.

Markaziy Osiyo uzoq davr mobaynida strategik ahamiyatga molik mintaq deb hisoblanib kelingani faqat uning Yevroosiyoda joylashgan buyuk davlatlarga yaqinligi bilan bogʻliq. Mintaqaning oʻzi hech qachon koʻp sonli oʻtroq aholiga ham, oʻz tabiiy boyliklaridan foydalanish qobiliyatiga ham ega boʻlmagan. Shu boisdan bu mintaqada uning hududida qudratli imperiya yoki nufuzli davlatlar kam vujudga kelgan. Markaziy Osiyo asosan tashqi kuchlar raqobatlashgan maydon boʻlgan. Ushbu taʼrifda keltirib oʻtilganidek, Markaziy Osiyo atrofida tashqi kuchlarning manfaatlari kesishganligi mavjud boʻlsa-da, uni yetakchi davlatlarga yaqin joylashgani bilan bogʻlash unchalik toʻgʻri emas. Sababi Markaziy Osiyo bugungi kunda alohida makon sifatida rivojlanib kelmoqda.

2001 yil 11 sentyabr hodisalaridan soʻng Markaziy Osiyoda yangi arxitektonik oʻzgarishlar, aniqroq aytganda yangi tarixning shakllanishi jarayoni boshlandi. Aynan mazkur paytdan boshlab Markaziy Osiyo yirik geosiyosiy nazariyalarning tarkibiy qismiga aylandi. Buning asosiy sabablaridan biri endi Markaziy Osiyo mintaqasiga xalqaro munosabatlar ishtirokchilarining dolzarb nuqtasi sifatida qaray boshlandi. Qolaversa, gʻarblik, jumladan, amerikalik nazariyotchilar Markaziy Osiyoga nisbatan yangi qarashlar, nazariyalar va kontseptsiyalarni ilgari sura boshladi. Shu maʼnoda, Markaziy Osiyoni janubiy qoʻshni sarhadlar bilan geosiyosiy talqinga koʻra bogʻlashni nazarda tutuvchi “Katta Markaziy Osiyo” kontsepsiyasi ishlab chiqildi va gʻarb tadqiqotlarida ommaviy ravishda qayta-qayta takrorlandi. Koʻpchilik taxminlarga koʻra, ushbu kontsepsiyasining muallifi amerikalik olim Fridrik Starr hisoblanadi. U “Katta Markaziy Osiyo” atamasini oʻzining “Markaziy Osiyo uchun hamkorlik” nomli nashrida qayd etadi. Amerikalik nazariyotchilar mazkur kontsepsiyaning mazmun-mohiyatini tushuntirib berar ekan, Markaziy Osiyoni undan tashqarida madaniyati, tili va dini oʻxshash boʻlgan

Afg'oniston bilan uzviy ravishda bog'liq va ajralmas deya izohlashadi. Bundan tashqari, G'arbda mintaqa yangi geosiyosiy xaritasini nazariy jihatdan tuzib chiqishning ikkita varianti mavjud:

Birinchi variant. Markaziy Osiyoni Kaspiy dengizi bilan bir hudud sifatida talqin etish. Mazkur variant Kaspiy dengizi mintaqasi deb nomlanib, uning tarkibiga Ozarbayjon ham qo'shiladi. Bunday talqin o'z mohiyatiga ko'ra, tashqi kuchlarning mintaqa uglevodorod resurslariga bo'lgan manfaatlarini o'zida aks ettiradi. O'z navbatida, bu variant orqali Kaspiy dengizi mintaqasi va Markaziy Osiyo mintaqasi atamaları sinonim sifatida tushuniladi.

Ikkinchi variant. Markaziy Osiyoni Kaspiy dengizi bilan bir hudud sifatida talqin etish. Mazkur variant Kaspiy dengizi mintaqasi deb nomlanib, uning tarkibiga Ozarbayjon ham qo'shiladi. Bunday talqin o'z mohiyatiga ko'ra, tashqi kuchlarning mintaqa uglevodorod resurslariga bo'lgan manfaatlarini o'zida aks ettiradi. O'z navbatida, bu variant orqali Kaspiy dengizi mintaqasi va Markaziy Osiyo mintaqasi atamaları sinonim sifatida tushuniladi.

Yuqorida sanab o'tilgan har ikki variantda ham G'arbning Markaziy Osiyoga bo'lgan geostrategik qiziqishi namoyon bo'ladi. Ma'lumot o'rnida shuni ta'kidlash o'rinliki, "Katta Markaziy Osiyo" konsepsiyasi asosida "Katta Markaziy Osiyo" loyihasi ham ishlab chiqilgan. Unga ko'ra, mintaqani bog'lovchi markaz sifatida transafg'on gaz quvuri tashkil etilishi lozim bo'ladi. Bugun energetik resurslar O'zbekiston, Qozog'iston va Turkmaniston kabi Markaziy Osiyo davlatlari iqtisodiyoti sohaviy tarkibida alohida, o'ziga xos o'ringa ega bo'lmoqda. Bunday resurslar ularning taraqqiyotini asosiy omili bo'lmoqda, va bu dunyo va mintaqa yetakchi davlatlarini mintaqaga e'tiborini yanada kuchaytirishiga olib keladi.

Yaqin kelajakda energoresurslar o'z monopoliyasini saqlab qoladi va yetakchi davlatlar o'rtasida Markaziy Osiyo mintaqasidagi asosiy raqobat va hamkorlik ob'yekti bo'lib qoladi. Buyuk davlatlarning Markaziy Osiyo hududidagi raqobati ijtimoiy-iqtisodiy fazadan faol harbiy-siyosiy fazaga ko'tarilishi ehtimoli mavjud. Hech shubhasiz mintaqada AQSH o'z manfaatlarini tezkor amalga oshiradi, lekin tabiiyki Markaziy Osiyodagi o'z strategik raqobatchilari hisoblangan Rossiya va XXRning pozitsiyasini rasman hisobga olgan holda.

Markaziy Osiyoning bugungi tarixi, hech shubhasiz mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash bilan chambarchas bog'liq. Mintaqaning real holatini baholagan vaqtda mintaqaviy xavfsizlik kompleksi (MXK) ishlab chiqilishi zarurligi ayon bo'ladi. MXK g'oyasi ingliz olimi Barri Byuzanga tegishlidir. Biroq uning keyingi rivojlanishi Ola Vever nomi va Kopengagen xalqaro munosabatlar maktabi bilan to'g'ridan to'g'ri bog'liqdir. Shuning uchun MXK nazariyasi Kopengagen maktabining kollektiv xavfsizlik nazariyasining bir qismi sifatida ko'riladi. Tizimlashtirilganligi, mezonlarning ishlab chiqilganligi, mintaqaviy komplekslarning modeli va turlaridan kelib chiqib Byuzan-Vever nazariyasi mintaqaviy darajadagi xavfsizlik dinamikasini tahlil qilishda samarali instrument sifatida tan olinadi. Ayniqsa, Markaziy Osiyoda yangi mustaqil davlatlarning mustahkamlanishi va ular manfaatlarini umumiylikni anglashning mustahkamlanishi, muammo va xavfsizlikka tahdidlar, geosiyosiy raqobatning kuchayishi, mintaq va Afg'onistonda harbiy-siyosiy ishlarning saqlanib qolishi tadqiqotchilar tomonidan e'tiborga olinmay qolishi mumkin emas. Bu omillar majmui ular dunyoqarashining Markaziy Osiyo MXK maqomi transformatsiyasiga bir qadar yaqinlashtirdi. Natijalar qayta sodir bo'layotgan keyingi manzaralarni ko'rsatadi:

1. Markaziy Osiyo – xavfsizlik kompleksining nisbatan katta bir qismi.

2. Bipolyar yo'nalish, Markaziy Osiyoga tegishli ikki teng maqomdagi MXKning shakllanishi. Markaziy Osiyo tabiati bunday MXK tashkil etilishini shubha ostiga qo'yadi. Biroq, bundan ikki MXK xuddi bir yagona tizimdek namoyon bo'ladi. Xususan, alohida tadqiqotchilarning fikricha, Janubiy va

Markaziy Osiyo MXK bosh aloqalarining vujudga kelishida ikki MXK – Markaziy va Janubiy Osiyo yoki Markaziy Yevroosiyo MXK shakllanishida Afgʻoniston transformatsiyasining roli yuqori.

3. Markaziy Osiyo oʻzida toʻliq va mustaqil mintaqaviy xavfsizlik kompleksini namoyon etadi. Bu tezisini koʻplab tadqiqotchilar qoʻllab-quvvatlaydilar.

Markaziy Osiyoda yagona boʻlgan MXK, asosan xalqlar tarixi, hududlardagi vaziyat, doʻstona munosabat va mehmondoʻstlikni kuchaytirish, mojoro va hamkorlikni oʻz ichiga oladi. Markaziy Osiyodagi xavfsizlik harakatlari ifodalovchi MXK global raqobatchi kuchlar, yaʼni bir tomondan Rossiya va Xitoy, boshqa tomondan esa Qoʻshma Shtatlarning strategik va iqtisodiy qiziqishlariga muvofiq tuzilgan geosiyosiy va tashqi ittifoq harakatlarida oʻzini namoyon etadi. Afgʻonistondagi harakatlarda esa MXK uch qismga ajraladi, yaʼni Fors qoʻltigʻi, Markaziy Osiyo va Janubiy Osiyo .

XULOSA

Yuqorida aytib oʻtganimizdek xududiy xavfsizlik chegaralari va uni faol tarkibini toʻgʻri aniqlash xavfsizlik muammolarining asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi. Ushbu muammolarning muhim jihati shundaki ularning betaraf ruhda ekanligi. Shunday ekan mamlakat hududi ichidagi ittifoqlarning daraja kuchi yetarli emas, Markaziy Osiyodagi MXKda ham ushbu vaziyat kuzatiladi, bizning nazarimizda bu omillar MXKga taʼsir qila olmaydi. Ilmiy jihatdan Markaziy Osiyodagi xavfsizlik borasidagi mavjud muammolarni ikkiga boʻlamiz: ichki (mintaqaviy) va tashqi. Ichki muammolarga Markaziy Osiyodagi davlat chegaralarining xalqaro-huquqiy jihatdan rasmiylashtirishning yakuniga yetmaganligi; transc chegaraviy xavflarning (diniy ekstremizm, terrorizm, noqonuniy mehnat migratsiyasi) fuqarolik institutlari va mintaqadagi alohida davlatlarda konstitutsionalizmning rivojlanmaganligi; transc chegaraviy muammolarni hal qilishning ikki tomonlama va koʻp tomonlama (mintaqaviy) samarali mexanizmlarning mavjud emasligi.

Tashqi muammolar global (misol uchun, 2001 yil 11 sentabr voqealari) hamda mintaqaviy kelib chiqish (afgʻon muammosi) yoki qoʻshnichilik omili bilan asoslanishi mumkin.

Bugungi kunda Markaziy Osiyo mamlakatlari oʻrtasidagi munosabatlar yangi va jadal tarzda rivojlanib bormoqda. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning tashabbuslari va amaliy saʼy-harakatlari natijasida Markaziy Osiyoda yangi geosiyosiy ishonch muhiti vujudga kelmoqda. Markaziy Osiyo mamlakatlari oʻrtasida mavjud boʻlgan bir qator muammolar borgan sari kamayotgani aynan Oʻzbekistonning bu boradagi oʻrni bilan chambarchas bogʻliq.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev “Markaziy Osiyo: yagona tarix va umumiy kelajak, barqaror rivojlanish va taraqqiyot yoʻlidagi hamkorlik” mavzusida Samarqand konferensiyasida quyidagi masalalarga alohida eʼtibor qaratdi:

Ayni paytda Markaziy Osiyoda qudratli davlatlarning manfaatlari kesishmoqda, beqarorlik va qarama-qarshilik oʻchoqlariga tutash boʻlgan mintaqa yaqin va uzoq xorijda roʻy berayotgan barcha salbiy jarayonlar taʼsirini his etayotmoqda.

Bu yerda qanday kuch ustun keladi – nizo va qarama-qarshiliklarni yoki hamkorlik va taraqqiyotmi?

Umumiy aholisi 70 milliondan ortiq boʻlgan mintaqamizning kelajagi bugungi kunda Markaziy Osiyoning har bir davlati tomonidan barpo etilmoqda.

Davlatlarimiz aynan yaxshi qoʻshnichilik va oʻzaro manfaatli hamkorlik tamoyillari asosida savdo-iqtisodiy, transport-kommunikatsiya, madaniy-gumanitar sohalarda, xavfsizlik va barqarorlik masalalarida oʻz salohiyatini yanada samarali amalga oshira oladi.

Munosib kelajakni taʼminlash uchun bugun biz qanday aniq vazifalarni bajarishimiz muhim va zarur?

Birinchiidan, savdo-iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish;

Ikkinchiidan, transport-logistika salohiyatidan yanada samarali foydalanish;

Uchinchiidan, Markaziy Osiyoda xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlashda "yaxlit xavfsizlik" tamoyiliga rioya qilish, jumladan, Afg'onistonni mintaqaviy iqtisodiy jarayonlariga qo'shilishiga har tomonlama ko'maklashish;

To'rtinchiidan, davlat chegaralarini delimitatsiya va demarkatsiya qilish jarayonini tezda yakunlash;

Beshinchiidan, mintqa suv resurslaridan mintaqadagi barcha davlatlar manfaatlarini hisobga olgan holda samarali foydalanish;

Oltinchiidan, Markaziy Osiyoda madaniy-gumanitar aloqalarni yanada rivojlantirish .

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda quyidagi umumiy xulosalarni keltirish mumkin:

Birinchiidan, Markaziy Osiyo atama sifatida dastlab geografik mezonga ko'ra qo'llanilgan;

Ikkinchiidan, G'arb olimlari o'zining ilmiy qarashlarida Markaziy Osiyoning jo'g'rofiy hududini kengaytirilgan tarzda tadqiq etadi:

Uchinchiidan, Markaziy Osiyoning zamonaviy tarixini sinchiklab o'rganish jarayonida G'arb tadqiqotchilarining izlanishlarida mintqa geosiyosiy talqinga ko'ra kengroq va ko'proq tadqiq etilganini ko'rish mumkin;

To'rtinchiidan, hozirgi kunda G'arb olimlarining "Katta Markaziy Osiyo" konsepsiyasi etnomadaniy, diniy, iqtisodiy va geosiyosiy omillarga asoslanadi.

Beshinchiidan, Markaziy Osiyo mintaqaviy xavfsizlik kompleksi ayrim davlatlarda mavjud bir xil ichki komponentlarga bog'liq bo'lmasdan, tashqi mudofaa zaruriyatiga ham ehtiyoj sezadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Мирзиёев Ш. М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. – Т.: Ўзбекистон НМИУ, 2018. – Б. 264.

2. Richthofen, Ferdinand von. China – Ergebnisse eigener Reisen und darauf gegründeter Studien (5 Textbände und 2 Kartenbände), Berlin 1877–1912.

3. Arnold J. Toynbee. A study of history. Oxford University Press, London. Volume I. – P. 379-380.

4. Asian Development: Outlook 2005, ADB Report, Hong Kong, China, 2005. - P. 318.

5. Central Asian written sources – from manuscript and print culture into the digital Dark Ages? Central Asian sources and Central Asian researches. Edited by Johannes Reckel. Göttinger Bibliotheksschriften Band 39. – P. 11.

6. Paul Pelliot. Le Cha Tcheou Tou Fou T'ou king' et la colonia sogdienne de la region du Lob Nor. Journal asiatique. Series 11, no 7, January-February 1916. – P. 111-123.

7. Sophie Hohmann, Rukhshona Kurbonova. Santé et migration en Asie centrale. Cahiers d'Asie Centrale. – Paris, 2018. – 334 p.

8. Sebastien Peyrose. L'Asie Centrale quinze ans après l'indépendance: un bilan en demi-teinte// Politique étrangère. – Paris, 2006. – 406 p.

9. Пейруз С. Франция и Центральная Азия.// Журнал программы «Мониторинг ЕС – Центральная Азия». (EUCAM Polic Briefs). 2012. № 9. С.4

10. http://en.wikipedia.org/wiki/Central_Asia.

11. Starr F.A. Partnership for Central Asia // Foreign Affairs. – 2005. – July / August (http://www.sfr.org/publication/8937/partnership_for_central_asia.html)

12. Byrd W. Economic Cooperation in the Wider Central Asia Region/ William Byrd, Martin Raiser and others// World Bank. Working Paper. – 2006. – No.75.

13. Tadjbakhsh, Shahrbanou, 2012. “Central Asia and Afghanistan: Insulation on the Silk Road, Between Eurasia and the Heart of Asia”, PRIO Paper. Oslo: PRIO. – P. 4-5. /<http://www.prio.no/Research-and-Publications/Publication/?oid=3287917>

14. Мирзиёев Ш. М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. – Т.: Ўзбекистон НМИУ, 2018. – Б. 264-272.